

Теоретичний аналіз проблеми впливу особистісних характеристик студентів-психологів на розвиток професійної придатності

У статті розкрито мету визначення особистісної придатності майбутніх практичних психологів до професійної діяльності. Проведено теоретичний аналіз щодо виявлення ступеня придатності людини до певного виду діяльності. Розглянуто проблему впливу особистісних характеристик студентів-психологів на розвиток професійної придатності. Виділені параметри професійної придатності і непридатності студентів-психологів.

Ключові слова: професійно важливі якості, професійна придатність.

В статье раскрыта цель определения личностной пригодности будущих практических психологов к профессиональной деятельности. Проведен теоретический анализ определения уровня профессиональной пригодности человека к разным видам деятельности. Рассмотрена проблема влияния личностных характеристик студентов-психологов на развитие профессиональной пригодности. Выделены параметры профессиональной пригодности и непригодности студентов-психологов.

Ключевые слова: профессионально важные качества, профессиональная пригодность.

Сучасна ситуація соціального розвитку характеризується значними змінами в суспільно-політичному, економічному та духовному житті суспільства. Наслідком таких змін є тенденції як позитивного, так і негативного характеру, які зумовлюють наявність широкого кола особистісних та міжособистісних проблем і вимагають кваліфікованої фахової психологічної допомоги. Тому постійно підвищується попит на психологічні послуги в різних сферах суспільної діяльності, а, отже, зростають потреби та вимоги до системи професійної підготовки психологічних кадрів. Одним із аспектів цієї проблеми є завдання підвищення ефективності процесу підготовки фахівців-психологів у вищих навчальних закладах на загальних принципах гуманізації особистісно-орієнтованої освіти, що зумовлює врахування особистісного потенціалу студентів відповідно до вимог обраної професії, до особистості самого практичного психолога як суб'єкта психологічної взаємодії.

Таке підвищення вимог означає і зростання ролі відповідності особистості фахівця вимогам його професійної діяльності. Враховуючи, що спектр особистісних рис і провідних тенденцій майбутніх практичних психологів надзвичайно широкий, постає проблема визначення тих мінімально необхідних якостей особистості, відсутність яких унеможливило б успішну роботу за фахом практичного психолога.

Дослідження зарубіжних авторів вказують на те, що лише приблизно одна третина фахівців, котрі здобули психологічну освіту, можуть працювати в галузі практичної психології, тобто стати практикуючими психологами і дійсно надавати допомогу клієнтам. Проблема наявності власних психологічних проблем у майбутнього психолога стає суттєвим гальмом його професійної самореалізації, а для людини з психологічними травмами діяльність у цій сфері може стати формою компенсаторної поведінки [8, с. 286].

Актуальність питання стосовно наявності особистісних проблем у фахівця-психолога зумовлюється ще й тим, що саме практикуючий психолог у своїй професійній діяльності стикається з такими явищами, ситуаціями, психічними та іншими проявами суспільного та особистого життя, від яких залежить людська доля та саме людське життя. Враховуючи таку високу міру відповідальності, можна стверджувати, що високопрофесійне вирішення проблем клієнта багато в чому залежить від особистості самого психолога, від рівня його професійної та особистісної підготовки у системі вищої школи, від рівня вимог, які повинні висуватися з самого початку при відборі майбутніх фахівців у галузі практичної психології. Неврахування особистісних якостей як основного фактора професійної придатності студентів під час навчання у ВНЗ призводить до того, що дипломовані психологи демонструють на практиці відсутність емпатії, терпіння, доброзичливості, толерантності, а іноді переносять власні особистісні проблеми на процес взаємодії з клієнтами. Як наслідок, професійна кар'єра такого "спеціаліста" не складається, що часто призводить до виникнення кризи особистісного розвитку, а результати діяльності такого професійно неспроможного психолога, як правило, дискредитують психологічну науку та можуть нанести непоправної шкоди життю та діяльності людини [6, с. 5-7].

Вивчення аспектів проблеми відповідності особистості до вимог професії простежується у працях Б.Г. Ананьєва, В.С. Мерліна, К.К. Платонова, О.Ф. Бондаренка, С.Д. Максименка, Н.В. Чепелевої, Б.О. Федоришина, В.В. Рибалки, М.В. Савчина та інших, спрямованих на визначення тих якостей особистості, які сприяють

успішній роботі фахівця. Але, водночас, не достатньо досліджений та визначений той мінімально-необхідний обсяг професійно значущих якостей особистості, відсутність якого призводить до негативних наслідків у професійній роботі практичного психолога або унеможлиблює її взагалі.

Сучасний науковий підхід до аналізу досліджень особистості практичного психолога окреслює певне коло професійно важливих якостей фахівця. Значна частина з них може бути сформована, розвинена або вдосконалена в процесі навчання у ВНЗ та подальшої професійної діяльності за допомогою різноманітних психолого-педагогічних засобів розвитку та саморозвитку [1, с. 150].

Очевидним є той факт, що рівень професіоналізму залежить не тільки від знань, умінь, навичок та стажу роботи, але й від особистості психолога – практика, наявності окремих рис особистості та особливостей інтелекту.

Мета статті полягає у визначенні особистісної придатності майбутніх практичних психологів до професійної діяльності.

Професійна придатність особистості розглядається у науковій літературі як сукупність особистісних якостей людини, які впливають на успішність засвоєння професійних знань та ефективність виконання трудової діяльності.

Професійну придатність розглядали такі вчені, як В.О. Бодров, О.М. Іванова, Є.О. Клімов, Б.Ф. Ломов, К.К. Платонов, В.Д. Шадриков, Б.О. Федоришин, В.В. Рибалка, П.С. Перепелиця, Н.В. Самоукіна. При цьому сучасний підхід до розуміння професійної придатності фахівця полягає у визначенні професійно важливих якостей особистості спеціаліста, виявленні реального рівня їх вираженості, що є необхідною умовою прогнозування успішності професійної діяльності. В працях вчених також наголошується, що одна частина професійно важливих якостей може розвиватися і вдосконалюватися у процесі професійної освіти та діяльності, а друга частина, внаслідок обмеженості можливостей свого розвитку, може зумовлювати низьку ефективність професійної успішності, виступати чинником особистісної непридатності до оволодіння даним фахом.

Виявлення ступеня придатності людини до певного виду діяльності розглядається як основне завдання професійного відбору (В.О. Бодров, В.П. Зінченко, Є.О. Клімов, Б.В. Кулагін, Н.В. Макаренко, Є.О. Мілерян, Б.О. Пухов, П.С. Перепелиця та ін.), що передбачає розробку й обґрунтування адекватних методів і процедур для отримання випереджувальної інформації щодо успішності майбутньої професійної діяльності.

Необхідність психологічного професійного відбору особливо актуальна для професії психолога, зважаючи на те, що її об'єктом є людська особистість. На думку науковців А.К. Дмитренко, М.В. Молоканова, В.Г. Панок, Н.І. Пов'якель, Н.В. Пророк, Е.О. Помиткіна, Л.М. Собчик, Н.В. Чепелевої, визначення рівня профпридатності майбутнього практичного психолога доцільно проводити напередодні вступу до вищого навчального закладу.

На сучасному етапі становлення наукової психології методики професійного відбору за фахом практичного психолога тільки створюються, не визначений повний перелік професійно важливих якостей та діапазон їх індивідуальних відмінностей, не існує чітко означених показників і критеріїв професійної придатності (В.Г. Панок, О.П. Саннікова, О.П. Сергєєнкова, С.М. Симоненко, Н.В. Чепелева та ін.).

Завдання визначення рівня професійної придатності має два шляхи розв'язання, що базуються на основі різних підходів: “за максимумом” та “за мінімумом” (О.О. Бодальов, К.М. Гуревич, А.О. Деркач, А.А. Крилов, Н.В. Макаренко, В.А. Пухов та ін.). Для реалізації першого підходу необхідним є виявлення осіб з високим рівнем розвитку професійно важливих якостей особистості, тобто відбір за найбільш відповідними якостями, що не враховує потенціал розвитку, який існує в осіб із зниженими (але в межах фахових вимог) показниками. Другий підхід, “за мінімумом”, полягає у визначенні ознак професійної непридатності та у виявленні кола осіб, що є неперспективними у плані професійної успішності. Це дає можливість вчасно переорієнтувати їх на інший фах, що більше відповідає їх особистісним якостям. Такий підхід дає можливість більш чітко означити перспективних абітурієнтів та запропонувати напрями розвитку професійно значущих якостей для осіб із зниженими показниками професійної придатності до професії психолога.

Підхід “за мінімумом” є не менш ефективним, оскільки виявлення осіб з низькими показниками рівня професійно важливих якостей дає можливість прогнозувати їх малоєфективну професійну діяльність, пов'язану з великою кількістю професійних помилок (особливо, коли ціна помилки – доля людини), та знижену успішність під час навчання, а також своєчасно рекомендувати їм напрям саморозвитку або переорієнтації на інші професії. Проведена таким чином диференціація кандидатів на навчання з метою визначення мінімальної кількості особистісних якостей, відсутність яких робить людину непридатною для оволодіння професією практичного психолога (Н.В. Чепелева), дозволяє підвищити після

відбору ефективність підготовки фахівців, бо дає можливість зосередити зусилля професійної підготовки саме на тих особах, які прогностично спроможні успішно засвоїти та кваліфіковано застосовувати весь комплекс професійних знань і вмінь при дотриманні фахових вимог до особистості практичного психолога.

Як показав аналіз вивчення досліджуваної проблеми, визначенню професійно важливих якостей особистості практичного психолога та особливостей його фахової діяльності, у сучасній науковій літературі приділяється значна увага. Аналізуючи вимоги професії до особистості фахівця, дослідники висловлюють різні точки зору стосовно важливості тих чи інших індивідуально-психологічних особливостей. Дослідники дійшли висновку, що переважна частина професійно важливих рис та якостей особистості практичного психолога може бути сформована або вдосконалена протягом навчання у вищих навчальних закладах та у подальшій професійній діяльності. Поряд з цим існує певне коло несприятливих для професійної діяльності якостей, можливості формування і розвитку яких під час навчання обмежені. Наявність цих якостей у подальшому визначає низьку ефективність професійної діяльності, надмірне перевантаження і перенапруження особистості, велику кількість професійних помилок у подальшій діяльності в сфері взаємодії “людина-людина”. Внаслідок цього наявність таких особистісних якостей робить малоімовірним або ж унеможлиблює взагалі оволодіння професією практичного психолога на фахово необхідному рівні [9, с.40-42].

В зв'язку з цим підготовка спеціалістів-психологів повинна орієнтуватись на поетапне оволодіння професійно значущими якостями з урахуванням поступового ускладнення психологічної інформації росту можливостей її творчого самоосмислення і подальшого використання у практичній діяльності.

Узагальнюючи результати всебічного аналізу діяльності психолога-практика, а також наукових досліджень стосовно визначення рівня його професійної придатності, нами були виділені наступні професійно важливі риси та якості практичного психолога:

– *у сфері сформованості інтересів, етичних і світоглядних позицій*: гуманістичну спрямованість на людину; альтруїзм, наявність стійкої системи цінностей, особистісний сенс, життєві і світоглядні позиції, орієнтовані на духовність і альтруїзм; безоцінне відношення до клієнта і розвинуту емпатію, щирість, чутливість, сенситивність, домінування соціальної енергійності і соціальної пластичності; порядність (в розумінні моральності та людяності), соціальна зрілість, стресостійкість, терпимість та послідовність у

своїх діях і думках, наполегливість, соціальна чутливість, гнучкість;

– у сфері міжособистісної взаємодії: дипломатичність, толерантність, достатній рівень комунікативних здібностей і уміння слухати; відповідальність, рішучість, впевненість у своїх силах, активність, енергійність і доброзичливість, стриманість і емоційна стійкість, адаптивність, здатність до рефлексії, дружелюбність, ввічливість, тактовність, коректність, життєрадісність, відкритість до чужих ідей, думок, точок зору, здатність до лідерства, помірне домінування;

– в інтелектуальній сфері: високі загальні розумові здібності, достатньо високий рівень інтелекту, достатній рівень логічного мислення; гнучкість, пластичність та динамічність мислення, вміння виділяти суттєве та узагальнювати, прогнозувати, здатність мислити вільно, самостійно, аналітично; високі показники уваги (обсяг, розподіл, інтенсивність, переключення), спостережливість, достатньо виражена соціальна складова інтелекту та фасилітативність, багатий лексичний запас, почуття гумору, достатньо високі показники пам'яті;

– стосовно особистості психолога-практика: збалансованість, гармонійність рис особистості, оптимізм, енергійність, висока працездатність, велика внутрішня дисципліна, емоційна витривалість, самоконтроль та саморегуляція, психічна стабільність, врівноваженість, конгруентність, внутрішня згода та впорядкованість, фрустраційна толерантність, відсутність хронічних внутрішніх конфліктів, ентузіазм, старанність, відповідальність у роботі, ретельність, вміння і бажання піклуватися іншими людьми, чесність, інтелігентність, мобільність;

– по відношенню до себе: сталість і адекватність самооцінки і самосприйняття, здатність до самовдосконалення, самокритичність, високий рівень самопізнання та здатність до компенсації недоліків і слабких сторін, значна сила "Я", розвинене почуття власної гідності та віра в свої можливості [2; 3].

Значна частина перерахованих вище професійно важливих рис та якостей практичного психолога формується і розвивається в процесі навчання у вищих навчальних закладах та подальшій професійній діяльності. Але існують такі особистісні якості, можливості розвитку і формування яких обмежені. Саме ці якості і є предметом вивчення й аналізу в плані професійної придатності.

На основі вищевказаних фактів, можна виділити комплекс параметрів та критеріїв, що дозволять вивчити особистісну придатність та непридатність до професійної діяльності за

спеціальністю практичний психолог. Так, Л.М. Собчик у своєму дослідженні з багатостороннього вивчення особистості робить висновок про те, що стиль діяльності зумовлюється провідними тенденціями особистості. До критеріїв професійної придатності дослідник відносить спектр таких структурних компонентів особистості, як мотиваційна спрямованість, самооцінка, стиль міжособистісної поведінки, риси характеру, тип реагування на стрес, захисні механізми, когнітивний стиль, провідні тенденції, фон настрою, ступінь адаптованості або можливий тип дезадаптації [4, с.39].

Р. Кочюнас виділяє наступні параметри особистісної придатності до професійної діяльності психолога-практика: автентичність, відвертість власному досвіду, розвинене самопізнання, сила особистості й ідентичність, толерантність до невизначеності, ухвалення особистої відповідальності, прагнення до глибини міжособистісних відносин, постановка реалістичних цілей [5, с.25].

Л. Wolberg акцентує такі особливості: чуйність, об'єктивність (неотожнення себе з клієнтами), гнучкість, відсутність власних серйозних проблем. До особливо шкідливих для консультанта рис він відносить авторитарність, пасивність і залежність, замкнутість, схильність використовувати клієнтів для задоволення своїх потреб, невміння бути терпимим до різних спонук клієнтів, наявність невротичної установки відносно грошей [11, с.20].

К. Schneider виділяє такі важливі постулати для професійної діяльності психолога:

1. Особиста зрілість консультанта. Мається на увазі, що консультант успішно вирішує свої життєві проблеми, відвертий, терпимий і щирий по відношенню до себе.

2. Соціальна зрілість консультанта. Мається на увазі, що консультант здатний допомогти іншим людям ефективно вирішувати їх проблеми, відвертий, терпимий і щирий по відношенню до клієнтів [10, с.78].

Значущим критерієм професійної придатності багато вчених визначають емпатію як професійно важливу властивість для психолога, яка необхідна для ефективного спілкування з клієнтом.

В діяльності практичного психолога, суттю якої є індивідуальний процес взаємодії з клієнтом, комунікативні здібності відіграють важливу роль. Успішність цієї діяльності багато в чому залежить від рівня розвитку цих здібностей і можливості формування на їх основі вмінь встановлювати взаємовідносини між людьми та впливати на людей.

Дослідники Р.В. Овчарова, В.Г. Панок та Н.В. Чепелєва, К. Роджерс, розглядаючи питання визначення професійної

придатності практичного психолога, зазначають, що для успішної професійної діяльності йому повинен бути притаманний рівень інтелектуального розвитку не нижчий середнього [6; 7; 8].

Саме інтелект забезпечує ефективний аналіз рис та якостей особистості, дає змогу долати стереотипи (як особистісні, так і професійні), є центральним механізмом розуміння поведінки іншої людини.

На основі проведеного теоретичного аналізу професійної діяльності за фахом практичного психолога до параметрів професійної непридатності відносяться: наявність будь-якої психічної патології, виражених акцентуацій (збудливого, демонстративного, застрягаючого та дистимного типу), високої емоційної нестабільності, агресивності, глибокої інтровертованості, дуже низької емпатійності, комунікативності, низький рівень логічного мислення та уваги. Необхідно також враховувати деякі інші медичні протипоказання: сильні вади мовлення, дефекти зору та слуху, які не піддаються корекції. Низький або занадто високий рівень вираженості окремих професійно важливих якостей є несприятливим фактором щодо успішності навчання та діяльності практичного психолога і визначають його фахову невідповідність.

Ці факти дають можливість висловити рекомендації щодо: шляхів урахування особистісної професійної придатності студентів при розробці єдиної державної системи вимог до підготовки фахівця – практичного психолога в умовах вищого навчального закладу; доцільності запровадження програми психодіагностики та розвитку особистісної придатності абітурієнтів на спеціальність “Психологія” напередодні вступу до вищого навчального закладу з метою їх профвідбору та своєчасної професійної переорієнтації.

Реалізація програми психодіагностики та розвитку особистісної придатності майбутнього практичного психолога сприятиме підвищенню ефективності та якості професійної підготовки в умовах вищої школи з урахуванням потенціалу розвитку перспективних абітурієнтів на основі особистісно-орієнтованого підходу.

З вищевказаного можна зробити висновок, що врахування особистісного потенціалу абітурієнтів і студентів відповідно до вимог обраної професії, починаючи з етапу вступу до ВНЗ та у процесі професійного навчання, є актуальною проблемою.

Сучасні наукові підходи до аналізу особистості практичного психолога визначають перелік професійно важливих якостей, який сприяє успішності його діяльності. Доведено, що переважна частина цих якостей особистості практичного психолога може бути сформована та вдосконалена у процесі професійного навчання. Але

існує певне коло несприятливих для професійної діяльності якостей, можливості розвитку і корекції яких обмежені. Наявність їх унеможлиблює досягнення мінімально необхідного рівня фахової успішності.

Список використаних джерел

1. Борисова Е.М. О применении социально-психологических методик в изучении становления профессионала // Психодиагностика. Ее проблемы и методы: Сб. науч. трудов /Ред. К.М. Гуревича, В.И. Лубовского. – М., 1975. – С.142-161.
2. Гарбер Е.И. Методика профессиографии / Е.И.Гарбер, В.В.Козача. – Саратов, 1992. – 137 с.
3. Дьяченко М.И. Краткий психологический словарь: Личность, образование, самообразование, профессия / М.И.Дьяченко, Л.А.Кандыбович. – Минск: Хэлтон, 1998. – 399 с.
4. Зиброва С.В. Профессиональное сознание: репрезентация и образ профессии: Дисс. ...канд. психол. наук. – Красноярск, 1999. – 122 с.
5. Кочюнас Р. Психологическое консультирование. Групповая психотерапия / Р.Кочюнас. – М.: Академический Проект; СПб, 2002. – 467 с.
6. Панок В.Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога /В.Г.Панок//Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – №4. – С.5-7.
7. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К.Роджерс. – М.: “Прогрес”, “Универс”, 1994. – 480 с.
8. Чепелева Н.В. Формування професійної компетентності психолога: Наукові записки інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України /За ред. С.Д.Максименка. – К.,1999. – 286 с.
9. Чепелева Н.В. Формування професійної культури майбутніх практичних психологів // Методи підготовки фахівців до професійного спілкування. – Кн. І. – Черкаси, 1997. – С. 34-42.
10. Schneider K. Therapist's personal maturity and therapeutic success: how strong is the link? // The Psychotherapy Patient. 1992. Vol 8. N3-4. P. 71-91.
11. Wolberg L.R. The Technique of Psychotherapy. N. Y.: Grune and Stratton, 1954.

The article deals with the purpose of determining personal suitability of the students to the profession. The problem of the influence of personality characteristics of psychology on the development of professional competence.

Key words: the most important professional quality, professional fitness.

Отримано: 18.08.2011